

Sòcrates i el coratge de la solitud

EDGAR GILI

Universitat de Barcelona
edgargili@ub.edu

Resum: En un primer moment, aquest article pretén donar compte de les cinc formes que adopta un gest singular i complex de Sòcrates com és el rebuig dels altres i el replegament de si. Aquestes cinc formes han sigut anomenades «Principi del *Logos*», «Principi de *Parrhesia*», «Principi d'Humiliació», «Principi del *Bios*» i «Principi d'*Epiméleia Heautou*». A partir d'aquí, en un segon moment, l'article busca mostrar que aquest gest complex és en el fons un gest simple que és el coratge de la solitud. Finalment, en un tercer moment, s'exposa, per mitjà dels exemples de Kant, Nietzsche i Deleuze que aquest gest està lluny de ser una peculiaritat exclusiva de Sòcrates i que, per contra, s'ha donat amb certa freqüència en el curs de la història de la filosofia. Finalment, s'indica que hi ha alguna cosa en el filòsof que recorda el guerrer.

Paraules clau: Sòcrates, coratge, solitud, filosofia, història.

Socrates and the courage of solitude

Abstract: The aim of this article is, in the first place, to outline the five configurations of a singular and complex gesture of Socrates arising from the rejection of others and the retraction towards one self. We have named them «Principle of *Logos*», «Principle of *Parrhesia*», «Principle of Humiliation», «Principle of *Bios*» and «Principle of *Epiméleia Heautou*». Secondly, the article seeks to point out that this apparently complex gesture is, in fact, a rather simple one: the courage of solitude. Thirdly, the article shows that this gesture is far from being an exclusive feature of Socrates, as the figures of Kant, Nietzsche and Deleuze illustrate. On the contrary, this gesture shows up with a certain frequency in the history of philosophy. Finally, as a closing remark, it is suggested that something in the philosopher reminds of the warrior.

Keywords: Socrates, courage, solitude, philosophy, history.

El propòsit d'aquest breu assaig és tractar de mostrar la filiació essencial que la filosofia de Sòcrates, entesa alhora com a discurs i com a manera de viure, sembla mantenir amb un gest singular i doble que és alhora el rebuig dels altres i el replegament sobre si mateix. A la vegada, també es tracta d'intentar mostrar que aquest rebuig i replegament és un gest complex en el sentit que pot adoptar una multiplicitat de formes que cal distingir. Fins al moment de la redacció d'aquest article, ha estat possible destriar fins a cinc formes o modalitats d'aquest mateix gest. Hem assignat un nom o un títol a cadascuna d'aquestes formes o modalitats amb la finalitat de sintetitzar-ne el seu esperit i amb la finalitat consegüent de retenir-los millor en la memòria. Aquests noms o títols són els següents: «Principi del *Logos*», «Principi de *Parrhesia*», «Principi d'Humiliació», «Principi del *Bios*» i «Principi d'*Epiméleia Heautou*». Ara bé, en última instància es veurà que més enllà de tota aquesta complexitat analítica, més enllà de tot aquest desglossament de formes, modalitats o principis, el gest socràtic al qual fem al·lusió és en el fons un gest simple. Es tracta de la solitud i del coratge necessari per acceptar-la. A partir d'aquí, a partir d'aquest reconeixement del coratge de la solitud en la figura de Sòcrates, també voldríem indicar breument que aquesta qualitat no és segurament exclusiva d'ell, sinó que possiblement es pot fer extensiva a altres filòsofs i a altres filòsofs fins i tot d'altres èpoques com ara Kant, Nietzsche o Deleuze. No hi ha en això res que ens hagi de sorprendre en excés. Al cap i a la fi, aquest fundador distingit de la tradició filosòfica que és Sòcrates no només fou filòsof, sinó també soldat.

D'altra banda, i per acabar amb aquesta breu introducció, no voldríem deixar de comentar breument el fet que segurament no és possible calibrar tot el que aquest assaig pot deure a l'obra de Michel Foucault, que és, sense dubte, l'autor que ens ha permès redescobrir la filosofia antiga amb una mirada renovada. És cert que no seria possible atribuir aquesta anàlisi particular a aquest autor, però no és menys cert que aquest assaig no hauria estat possible si no ens haguéssim pogut apropar als textos antics amb categories que com a mínim nosaltres hem après precisament d'ell. Aquesta influència es pot apreciar, per exemple, en les nocions de *parrhesia*, *bios* o *epiméleia heautou*, que són, com ja s'ha vist, nocions que articulen aquest text i que, alhora, es troben en el sorprenent viratge cap a l'Antiguitat que Michel Foucault va emprendre en les recerques dels últims anys de la seva trajectòria.¹ Dit això, vegem a continuació i d'entrada en què consisteix el gest al qual feiem referència, de quina manera es pot desmultiplicar i com el podem reconduir cap a la noció simple de coratge de la solitud.

1. M. Foucault, *Hermenéutica del sujeto* (1981-82), *El gobierno de sí y de los otros* (1982-83), *El coraje de la verdad. El gobierno de sí y de los otros II* (1983-84), *Historia de la sexualidad 2: El uso de los placeres* (1984), *Historia de la sexualidad 3: El cuidado de sí* (1984).

La primera forma del rebuig dels altres i del replegament de si és la que consisteix a rebutjar l'opinió dels altres o l'opinió de la majoria per no deixar-se guiar per res més que per aquell raonament propi que, en reflexionar, ens pugui semblar el millor.² En aquest primer cas, es veu bé que el rebuig dels altres es concreta en un rebuig de l'opinió dels altres, i el replegament de si es concreta en el fet que un es queda sol a partir del moment en què només es deixa guiar per la mateixa raó. En aquest punt, potser és necessari precisar que el que es rebutja no és tant l'opinió dels altres en si mateixa, atès que pot succeir que la reflexió o l'examen ens mostri que els altres tenien raó, sinó més aviat el fet que calgui acceptar l'opinió dels altres simplement perquè és la dels altres o simplement perquè és la majoritària. En suma, el que es proposa és rebutjar la pressió externa i apostar o confiar en la pròpia llum de la raó. És això el que veiem, per exemple, en el diàleg platònic titulat *Critó*. Sòcrates no està disposat a eludir la sentència de mort que la ciutat ha dictat contra ell simplement perquè a Critó el preocupa que els altres puguin pensar que no va fer tot el que estava al seu abast per salvar el seu amic. No serà l'opinió dels altres sobre Critó el que pugui conduir Sòcrates a la desobediència dels mandats de la ciutat. De fet, res no el conduirà a aquesta desobediència precisament perquè el raonament, expressat per mitjà d'una personificació de les lleis, li mostra que en l'àmbit jurídic-polític el seu deure és l'obediència. Podem anomenar «Principi del *Logos*» aquesta primera modalitat del rebuig dels altres i del replegament de si.

La segona forma del rebuig dels altres i del replegament de si és la que consisteix a no témer l'ofensa i la còlera que podem despertar en l'altre quan li fem veure, per mitjà d'una paraula franca, amb tota *parrhesia*, el que no està bé amb la seva manera de viure, amb el seu caràcter o amb el seu discurs. En aquest cas, el rebuig dels altres es concreta en un rebuig de la manera de viure, del caràcter o del discurs dels altres i el replegament de si es concreta en el fet que un es queda sol perquè la possibilitat de ser rebutjat pels altres no ens fa renunciar a la nostra franquesa, és a dir, que no ens fa callar o caure en l'adulació, així com no ens fa tampoc renunciar a la missió socràtica de tenir cura de la cura de si dels altres. En veritat, el que es posa en joc en aquesta paraula franca que li revela a l'altre una veritat incòmoda sobre si mateix no és només la possibilitat de ser rebutjat per l'altre, no és només la possibilitat que l'eventual relació afectiva que ens uneix a l'altre es trenqui, sinó que el que es posa en joc pot arribar fins i tot a ser la pròpia vida. És això el que succeeix sobretot en els casos en què un subordinat, per exemple, un conseller de la cort, li diu a un superior, per exemple, un príncep, el que no està bé amb ell. Pel que fa a aquesta modalitat, els diàlegs platònics ens proporcionen innumerable exemples. És ben sabut que Sòcrates no va témer

2. Cf. Plató, *Critó* 46b.

ser rebutjat per Hípies, per Cal·licles o fins i tot per Alcibiades quan els va fer veure que no sabien el que creien saber, que no es coneixien bé a si mateixos i que no cuidaven com cal de les seves respectives ànimes. Podem anomenar «Principi de *Parrhesia*» aquesta segona modalitat del rebuig dels altres i del replegament de si.

La tercera forma del rebuig dels altres i del replegament de si és la que consisteix a no deixar-se acoquinar per la burla i el riure dels altres quan diem una veritat que sona ridícula a la sensibilitat que reacciona de manera espontània i sense que hi intervingui cap reflexió. En aquest cas, el rebuig dels altres es concreta en el fet que es diu una veritat que és contrària al sentit comú (és per això que fa riure), i el replegament de si es concreta en el fet que un es queda sol a partir del moment en què s'exposa a la burla i a la humiliació. És aquest el cas del riure que Sòcrates desperta entre els seus deixebles quan afirma, d'acord amb Xenofont, que amb molt de gust aprendria d'un siracusà les figures de la dansa.³ S'ha de reconèixer que no sabríem dir amb rigor quin és concretament el motiu pel qual en aquells temps podia ser còmic que algú de la condició de Sòcrates volgués aprendre a ballar. Sens dubte, la raó ha d'estar en algun tipus de dissonància o disrupció entre el que cal esperar d'algú com Sòcrates i l'exercici mateix de la dansa. Trobem aquí una mena d'efecte sorpresa. Ara bé, a partir d'aquí, la raó concreta d'aquesta incompatibilitat tan aviat podria ser la seva condició d'home gran com podria ser també la seva condició de filòsof. En tot cas, podem anomenar «Principi d'Humiliació» aquesta tercera modalitat del rebuig dels altres i del replegament de si.

La quarta forma del rebuig dels altres i del replegament de si és la que consisteix a viure d'una manera alternativa. En aquest cas, el rebuig dels altres es concreta en el fet que l'adopció d'una manera de viure alternativa pressuposa o comporta un rebuig de la manera de viure dels altres i el replegament de si es concreta no només en el fet que un es queda sol en la seva manera de viure, sinó també en el fet que un es queda sol davant del rebuig dels altres a la nostra manera de viure. És ben sabut que la cura de la pròpia ànima condueix Sòcrates a una manera de viure que no només l'aparta del comerç i els assumptes públics, sinó que el col·loca, amb la vista posada en el domini de si i la serenitat, en la pràctica ascètica de l'austeritat i la temprança. És tot això el que veiem quan Cal·licles retreu a Sòcrates que encara a la seva edat es dediqui a la filosofia en lloc de freqüentar les assemblees on es fan els homes il·lustres.⁴ I és això també el que veiem quan el sofista Antifont acusa Sòcrates de ser un professor de misèria per ensenyar als seus deixebles a mantenir un règim de vida que ni un esclau aguantaria.⁵

3. Cf. Xenofont, *Banquet* II, 16.

4. Cf. Plató, *Gòrgias* 485d.

5. Cf. Xenofont, *Records de Sòcrates* I, 6.2-3.

Si prenem la paraula grega *bios* en el sentit de «manera de viure», podem anomenar «Principi del *Bios*» aquesta quarta modalitat del rebuig dels altres i del replegament de si.

Finalment, la cinquena forma del rebuig dels altres i del replegament de si consisteix en l'exigència socràtica de viure amb la vista posada en el coneixement de si i la cura de si, és a dir, en el *gnothi seauton* i l'*epiméleia heatou*, en lloc de viure amb la vista posada en la riquesa, la fama o qualsevol altra classe de distracció externa. En aquest cas, el rebuig dels altres es concreta en una certa indiferència deliberada cap a tot el que no sigui el *si mateix* i el replegament de si es concreta en el fet que un es queda sol en aquesta pràctica que és la plena atenció a si mateix, al propi pensament, al propi caràcter i a la pròpia manera de viure. Alhora, aquesta posada del *si mateix* en el centre de la nostra existència comporta tota una ascési en la qual l'exercici de la introspecció, ja sigui en la forma de la reflexió individual sobre el món i sobre la vida, ja sigui en la forma de l'examen de consciència, tindrà un paper fonamental juntament amb altres formes d'entrenament espiritual. És això el que veiem al principi del *Convit* quan Sòcrates, de camí a casa d'Agatò, es despenja d'Aristodem perquè està concentrant en si el seu pensament.⁶ Veiem aquí un Sòcrates monològic que poc té a veure amb el Sòcrates dialògic que s'acostuma a presentar. Però cal suposar-li a Sòcrates també, per la importància que concedeix a la cura de si i per la seva filiació amb els pitagòrics, la pràctica matinal o vespertina de l'examen de consciència, és a dir, i en poques paraules, la pràctica del recolliment, de l'examen d'allò que un ha de fer, de la valoració de la jornada transcorreguda o de la memorització de certs principis útils per a la vida.⁷ Podem anomenar «Principi d'*Epiméleia Heatou*» aquesta cinquena modalitat del rebuig dels altres i del replegament de si.

Malgrat tot, tampoc es tracta de col·locar Sòcrates en la línia històrica dels anacoretas, dels retirats, dels que s'aïllen, dels que donen l'esquena al món i als homes. És ben sabut que va consagrar la seva vida a la cura dels atenesos, ja fora combatent en el camp de batalla, ja fora complint amb les seves obligacions cíviques, ja fora, en fi, assumint en la pràctica el rol de mestre. Però no és menys cert que en la seva relació amb els altres no es va deixar guiar per l'opinió de la majoria simplement perquè fos la de la majoria, no es va deixar atemorir per la ira dels que s'ofenen quan se'ls revela una veritat desagradable sobre si mateixos, no es va deixar acoquinar per la burla i la humiliació dels irreflexius i la seva inclinació espontània pel sentit comú, no es va deixar intimidar pels homes convencionals que no busquen més que la fama i les riqueses i no es va deixar arrossegar per tot el que ens pot distreure de la cura de si o de la pròpia ànima. Ara bé, en aquest punt cal fer explícit que

6. Cf. Plató, *Convit* 174d.

7. Cf. M. Foucault, *El cuidado de sí* (trad. T. Segovia; Mèxic: Siglo XXI, 2005), 56.

tot aquest rebuig dels altres i tot aquest replegament de si té un preu. Quin és el preu que hem de pagar quan rebutgem l'opinió de la majoria, quan ens exposem a la ira de l'altre, quan ens fem presa de la burla, quan vivim a contracorrent i quan practiquem una plena atenció al *si mateix*? Sembla que el preu és ni més ni menys que la solitud. I una solitud, d'altra banda, que només és possible sota la condició que l'individu estigui dotat de la virtut del coratge. Com, si no, enfrontar-se a les opinions majoritàries, a la còlera dels ofesos, a la humiliació dels que ens envolten, a les maneres convencionals de viure o a les distraccions mundanes? El denominador comú dels cinc principis que hem estat desgranant no és només la solitud, sinó també el coratge indispensable per acceptar i assumir aquesta mateixa solitud.

A partir d'aquí, seria fàcil deixar-se portar per la temptació d'afirmar que aquesta solitud i aquest coratge, aquest coratge de la solitud, és una condició específica i *sine qua non* per a tot aquell que vulgui practicar la filosofia o per a tot aquell que vulgui ser filòsof. Però cal contenir-se no només perquè podríem donar compte d'alguns filòsofs que no van complir amb aquesta condició, sinó també perquè no està en absolut clar que aquesta condició sigui específica del filòsof i de la filosofia o que no la puguem trobar igualment en altres disciplines o simplement en un individu qualsevol. No obstant això, no és menys cert que la pràctica de la filosofia sembla que comporta amb força freqüència l'acceptació d'aquesta solitud i del coratge necessari per obrir-li les portes. O, dit d'una altra manera, sembla que amb certa regularitat la condició de filòsof no només està subjecta a l'adquisició de certs coneixements i habilitats dialèctiques, sinó que també està subjecta a la conquesta de certes virtuts ètiques i a l'acceptació de certes condicions de vida. La filosofia no és només qüestió de coneixement. La filosofia és també qüestió de virtut. I perquè aquesta freqüència històrica de la virtut del coratge de la solitud quedi d'alguna manera provada i que no sembli que es tracta només d'una particularitat de Sòcrates, recordem que, en l'altre extrem de la història de la filosofia, Gilles Deleuze, possiblement influenciat per Nietzsche, admetia en el seu *Abecedari* que el seu únic propòsit com a professor havia estat el d'ensenyar als seus alumnes a estar sols en el pensament.⁸ I perquè aquesta línia que va d'un cap a l'altre de la nostra història quedi també degudament apuntalada pel centre, recordem que en ple segle XVIII Kant va llançar, en el seu opuscle sobre la Il·lustració, una consigna ben coneguda, *Sapere aude!*, que no només remet a l'exigència d'alliberar-se de la guia dels altres, sinó que també remet al coratge necessari per fer-ho.⁹

8. Cf. G. Deleuze, C. Parnet, «P for Professeur», dins *L'Abécédaire de Gilles Deleuze*. [Documental televisiu].

9. Cf. I. Kant, Ak. VIII 35 = *Contestación a la pregunta: ¿Qué es la Ilustración?* (trad. R. R. Aramayo; Madrid: Alianza Editorial, 2004), 83.

En suma, de Sòcrates a Deleuze, passant per Nietzsche o per Kant, veiem com el filòsof, malgrat les excepcions que sens dubte hi haurà, ha hagut de moure's amb certa assiduitat en l'element costós de la solitud, i, en conseqüència, ha hagut de valer-se amb la mateixa assiduitat de l'elevada virtut del coratge. Hi ha alguna cosa en el filòsof que recorda al guerrer perquè tot sovint també ell s'ha de mantenir ben ferm. És això últim precisament el que Sòcrates reivindica en el *Critó* en la circumstància d'estar esperant la seva execució. Davant del mandat de la ciutat, davant del que ordena obeir, no s'ha de retrocedir ni abandonar el lloc, ens diu, en una clara metàfora bèl·lica.¹⁰ Potser és ja el moment de començar a prendre una mica seriosament el fet en brut que Sòcrates fou alhora filòsof i soldat.

10. Cf. Plató, *Critó* 51b.